

Reverse Migration in Eastern Kakavand Villages: Reasons and Consequences

Siavash Gholipour¹ , Homayoon Moradkhani² , Nikzad Noori³

1. (Corresponding Author) *Department of sociology, Faculty of social science, Razi University, Kermanshah, Iran*

Email: sgholipoor@razi.ac.ir

2. *Department of sociology, Faculty of social science, Razi University, Kermanshah, Iran*

Email: ho.moradkhani@razi.ac.ir

3. *Department of sociology, Faculty of social science, Razi University, Kermanshah, Iran*

Email: nikzadnouri@gmail.com

ARTICLE INFO

Article type:

Research Paper

Article History:

Received:

6 July 2025

Received in revised form:

10 October 2025

Accepted:

19 November 2025

Available online:

23 December 2025

Keywords:

*Kakavand,
Land Reforms,
Reverse Migration,
Rural Attraction,
Traditional Authority.*

ABSTRACT

This article tries to explore the reasons and consequences of reverse migration in Eastern Kakavand. The theoretical approach is based on Harris' opinions about government welfare policies. The research method is ethnography and data collection techniques are observation and interview. Observations in the field of behavior and environment were carried out continuously for two years. The number of interviewees was 22, and they were selected by theoretical sampling. The findings show that the migration of the villagers of Eastern Kakavand to the cities of Harsin, Sahne, and Kermanshah started after land reforms and continued until the 1980s. The main reasons were the lack of resources, population increase, and consecutive droughts. Immigrants in the city were divided into two groups: lower class and upper class. Since the early 80s, rural development has been on the government agenda. Poor immigrants returned to the village to eliminate economic problems, and rich immigrants to build villas and invest in agricultural and livestock projects. The reverse migration of the Kakavands was mostly economic in nature. Among its consequences, we can mention the revival of ruralism, the introduction of new lifestyles, active participation in modern rural institutions, the decline of the traditional authority of landowners, the decline of traditional architecture, the decline of assistance, the destruction of the environment, and the humiliation of traditional village culture.

Citation: Gholipour, S., Moradkhani, H., & Noori, N. (2025). Reverse Migration in Eastern Kakavand Villages: Reasons and Consequences. *Journal of Rural Research*, 16 (4), 111-127.

<http://doi.org/10.22059/jrur.2025.384322.1996>

© The Author (s)

This is an open access article under the CC BY-NC 4.0 license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>)

Publisher: University of Tehran Press

Extended Abstract

Introduction

In the last two decades, rural life has flourished in Eastern Kakavand region of Noorabad Delfan, and a number of immigrants who had left the villages before are returning to the village. This trend has various reasons related to the repulsion of city life and the charms of village life. The presence of immigrants in the village has many consequences. They are likely to change the use of some lands and take them out of the production state and towards recreational and consumption use. During the construction of housing, they encroach on the river borders and canals. They make various interventions in the morphology of the village, which leads to the change of the rural morphology. The social structure of the village changes and the local leaders lose their previous position. The lifestyle of the ancestors will not be reproduced, and new elements will be added to it. This article tries to increase our understanding of this process by answering the following questions:

1. What were the reasons for the migration of the villagers of Eastern Kakavand to the cities in the past?
2. What are the reasons for the migration of Kakavandi citizens to the village?
3. What opportunities and threats has reverse migration created for the Eastern Kakavand region?

Methodology

The research method is ethnography, and the data collection techniques are participatory observation and interview. Observation was done in two dimensions as physical environment and interactions. Twenty-two people were interviewed through theoretical sampling. The data were analyzed in three steps as analysis stage (data management, coding, content analysis, qualitative description of codes, extraction of patterns, and classification of data); interpretation (findings of each section are connected to explain the desired concepts), and report writing.

Results and discussion

The social system of the Kakavand tribe is hierarchical and includes ill, clan, tribe, and

mall. The common form of land ownership is small ownership in this area. 70% of agriculture is done traditionally, and its productivity is low; the first migration to the city after land reforms was made to Harsin and Sanhe. The lack of production resources and the increase in population caused an increase in immigration and its continuation until the early 2000s. The immigrants in the city were divided into three groups. The first group were local grain merchants, building architects, and carpet sellers who were financially well off. The second group achieved social mobility through education. The third group was young people who often did not succeed and worked in informal and low-income jobs. In the 90s and 2000s, there were changes in the village that increased its attractions. School buildings, health centers, asphalt roads, electricity, and plumbing are among them. In addition, the rural housing loan, which was also low-interest, played a role in the renovation of the village's residential structure. Wealthy immigrants returned to the village for relaxation and weekend entertainment, and low-income immigrants returned to the village for livelihood. This return brought various consequences for the village. The positive consequences are the renewal of worn-out texture, the revival of rural life, the introduction of new lifestyles, active participation in the village council, and the deterioration of traditional structures. The negative consequences are the destruction of the environment, the humiliation of village culture, the deterioration of traditional architecture, the deterioration of assistance, and the stagnation of private capital in some villages.

Conclusion

Migration always has various reasons and consequences that are understandable in the historical context. The return of Kakavand immigrants is affected by the macro conditions of the country, which led to the improvement of the status of rural settlements in terms of infrastructure services, banking facilities and the possibility of earning money. Immigrants brought about significant changes in the fabric of villages, which have both positive

and negative consequences. In the first case, the village regained its past prosperity. In the second case, the village lost many of its traditional assets. The collectivist lifestyle gave way to the individualistic lifestyle. As a result of this trend, traditional architecture that had different functions corresponding to animal husbandry and agriculture gave way to architecture whose only function is emotional relationships and raising children. Traditional assistance faded away, and wages entered the labor relations in the village. Social hierarchies faded, and new personality types such as Shura, Dehyar, Behvarz, and Dispute Resolution Council members replaced landowners and herders. These changes pushed rural life towards urban life and indicated the "urbanization of the village."

Funding

There is no funding support.

Authors' Contribution

Qholipour and Moradkhani designed the concepts and research design. Nouri collected the data. Qholipour and Nouri analyzed and interpreted the data. Qholipour wrote the article. Qholipour and Nouri participated in the discussion and conclusions.

Conflict of Interest

Authors declared no conflict of interest.

Acknowledgments

We are grateful to all the scientific consultants of this paper.

مهاجرت معکوس در روستاهای کاکاوند شرقی: دلایل و پیامدها

سیاوش قلی‌پور^۱ ✉، همایون مرادخانی^۲ , نیکزاد نوری^۳

۱- نویسنده مسئول، گروه جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران. رایانامه: sgholipoor@razi.ac.ir

۲- گروه جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران. رایانامه: ho.moradkhani@razi.ac.ir

۳- گروه جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران. رایانامه: nikzadnouri@gmail.com

چکیده

اطلاعات مقاله

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت:

۱۴۰۴/۰۴/۱۵

تاریخ بازنگری:

۱۴۰۴/۰۷/۱۸

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۴/۰۸/۲۸

تاریخ چاپ:

۱۴۰۴/۱۰/۰۲

واژگان کلیدی:

اصلاحات ارضی،

اقتدار سنتی،

جاذبه روستایی،

کاکاوند،

مهاجرت معکوس.

مهاجرت معکوس پدیده‌ای است که سال‌های اخیر در حال رشد است. دلایل این مهم به دافعه زندگی شهری و جاذبه روستا مربوط است. این پدیده پیامدهای گوناگونی برای روستاها به همراه داشت و تا کنون بسیاری از ساختارهای سنتی در روستا را دستخوش تغییر کرده است. مقاله حاضر تلاش دارد دلایل و پیامدهای مهاجرت معکوس در کاکاوند شرقی از توابع نورآباد دلفان را واکاوی کند. رویکرد نظری مبتنی بر آراء هریس در باب سیاست‌های رفاهی دولت است. روش پژوهش مردم‌نگاری و فنون گردآوری داده، مشاهده و مصاحبه است. مشاهدات در حوزه رفتار و کالبد به مدت دو سال و مستمر انجام گرفت. تعداد مصاحبه‌شوندگان نیز ۲۲ نفر بود که به شیوه نمونه‌گیری نظری انتخاب شدند. یافته‌ها نشان می‌دهند: مهاجرت روستاییان کاکاوند شرقی به شهرهای هرسین، صحنه و کرمانشاه پس از اصلاحات ارضی شروع شد و تا دهه ۸۰ خورشیدی ادامه داشت. کمبود منابع، افزایش جمعیت و خشکسالی‌های پی‌درپی از دلایل اصلی آن بودند. مهاجران در شهر به دو گروه فرودست و فرادست تقسیم شدند. از اوایل دهه ۸۰، عمران روستایی در دستور کار دولت قرار گرفت. مهاجران فقیر برای رهایی از مشکلات اقتصادی و مهاجران ثروتمند برای ویلاسازی، سرمایه‌گذاری در طرح‌های کشاورزی و دامداری به روستا بازگشتند. مهاجرت معکوس کاکاوندی‌ها غالباً ماهیت اقتصادی داشت. از جمله پیامدهای آن می‌توان به رونق دوباره روستانشینی، ورود سبک‌های زندگی جدید، حضور فعال در نهادهای مدرن روستایی، زوال اقتدار سنتی زمین‌داران، زوال معماری سنتی، زوال یاریگری، تخریب محیط‌زیست و تحقیر فرهنگ سنتی روستا اشاره کرد.

استناد: قلی‌پور، سیاوش و مرادخانی، همایون و نوری نیکزاد. (۱۴۰۴). مهاجرت معکوس در روستاهای کاکاوند شرقی: دلایل و پیامدها. مجله پژوهش‌های روستایی، ۱۶ (۴)، ۱۱۱-۱۲۷.

<http://doi.org/10.22059/jrur.2025.384322.1996>

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

© نویسندگان

مقدمه

مهاجرت و جابه‌جایی مکانی انسان‌ها در طول تاریخ باعث تغییر و تحول جمعیت و پیامدهای اقتصادی و اجتماعی آن بوده است. ایران در طول تاریخ همواره درگیر مهاجرت‌های گوناگون اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و طبیعی بوده است. پس از حکومت صفویه تا اواخر سده سیزدهم، خشکسالی، بیماری، جنگ و ناامنی عوامل اصلی مهاجرت بودند که بخش زیادی از آن در قالب جابه‌جایی و کوچاندن اجباری ایل‌ها بروز کرد (Gholami & Gholipour, 2024). ماهیت مهاجرت در سده چهاردهم به نسبت گذشته کاملاً تغییر کرد و فرایندهای مدرنیزاسیون مهم‌ترین نقش را در زمینه مهاجرت ایفاء کرد. اسکان عشایر، اصلاحات ارضی، برنامه‌های توسعه، عمران شهری و جنگ تحمیلی ایران و عراق مهم‌ترین عوامل تأثیرگذار در مهاجرت بودند (Etamad, 1998; Gholipour, 2012). غالب این مهاجرت‌ها بین دو سکونت‌گاه شهری و روستایی رخ دادند. «جمعیت شهری در سه دهه پیش از انقلاب تا سال‌های ابتدایی انقلاب با نرخ بالای پنج درصد افزایش یافت که بالاترین نرخ رشد شهرنشینی در ایران به شمار می‌رود» (Rostamalizadeh & Hosseini, 2016: 200). و یکی از عوامل رشد بی‌رویه شهرهای ایران بود. این نوع مهاجرت تا اواخر قرن گذشته ادامه یافت. در نتیجه این روند، برخی از روستاها خالی از سکنه شدند و هرم سنی برخی دیگر تغییر کرد؛ به نحوی که بخشی از جمعیت جوان خود را از دست دادند. کمبود جمعیت فعال مشکلات زیادی را در تولید کشاورزی به وجود آورد.

در دو دهه اخیر زندگی روستایی رونق گرفته است و تعدادی از مهاجرانی که پیش‌تر روستاها را ترک کرده بودند در حال بازگشتن به روستا هستند. آمار مشخصی در این زمینه وجود ندارد؛ اما در بیشتر روستاها شاهد بازگشت آنان هستیم. این روند معکوس دلایل گوناگونی دارد و سازوکار آن پیچیده است. دلیل اول به دافعه شهری مربوط می‌شود. اما مشخص نیست که کدام مشکلات شهری مهاجران را وادار به بازگشت کرده است. تورم، گرانی، درآمد اندک، هزینه بالا، آلودگی هوا، آلودگی صوتی، تنهایی، ازدست‌رفتن شبکه روابط اجتماعی و جذب‌نشدن در اقتصاد شهری هر کدام به تنهایی نقش مؤثری در این زمینه دارند. برخی دیگر از مهاجران از طریق جذب در بوروکراسی، جذب در اقتصاد رسمی و سوداگری توانستند سرمایه اقتصادی به دست آورند و برای دوران بازنشستگی، بالابردن سطح زندگی، آسایش و رفاه به ده باز گردند. اینکه که کدام علت یا عوامل در بازگشت مهاجران نقش دارند برای گونه‌های مختلف مهاجران متفاوت است و فهم آن نیازمند مطالعات تجربی است. دلیل دوم به جاذبه روستایی ارتباط دارد. عواملی چون خاک حاصلخیز، آب کافی، راه، لوله‌کشی، گاز، برق، فضای بهداشتی، فضای آموزشی به همراه امکانات روستایی مانند وام کم‌بهره برای مسکن و اشتغال از جمله مؤثرترین‌ها هستند. هر کدام از این عوامل برای گروه‌های سنی یا اجتماعی خاصی جذابیت دارند.

حضور دوباره مهاجران در روستا نوعی بازگشت ساده نیست و مشکلات زیادی به همراه دارد. آنان به احتمال زیاد کاربری برخی اراضی را تغییر می‌دهند و آن را از وضعیت تولیدی خارج و به سمت وسوی کاربری تفریحی و مصرفی می‌برند. هنگام ساخت‌وساز مسکن به حریم رودخانه‌ها و مسیل‌ها تعرض می‌کنند. مداخلات گوناگونی در ریخت‌شناسی روستا می‌کنند که منجر به تغییر چشم‌انداز روستایی می‌شود. ساختار اجتماعی روستا دچار تغییر می‌شود و رهبران محلی جایگاه گذشته خود را از دست می‌دهند. سبک زندگی نیاکان بازتولید نخواهد شد و عناصر جدیدی به آن وارد خواهند شد. همچنین مقاومت‌های زیادی در برابر مهاجران در حوزه‌های اشتغال، مدیریت امور روستا به وجود خواهد آمد. مهاجرت در میان روستائیان ایل کاکاوند^۱ نیز به‌مرور در دهه‌های ۳۰ و ۴۰ خورشیدی به سمت شهرهای هرسین، کرمانشاه و صحنه شروع شد و در دهه

۱. ایل کاکاوند از ایل‌های قوم لک است که در مرز سه استان ایلام، کرمانشاه و لرستان زندگی می‌کنند. تقسیمات سیاسی باعث شده که بیشترین قلمرو سرزمینی آنان به ترتیب در لرستان، کرمانشاه و ایلام باشد. اعضای ایل به مرور پس از اسکان عشایر تا دهه ۵۰ کاملاً یکجانشین شدند (Gholipour & Gholipour 2022)

۵۰ و ۶۰ به اوج رسید. این روند در دهه گذشته متوقف شد و مهاجرت معکوس رشد کرد. دلایل گوناگونی برای بازگشت به روستا در میان کاکاوندی‌ها وجود دارد که همچنان نامعلوم است و تا کنون پژوهشی در مورد آنان صورت نگرفته است. این مقاله تلاش می‌کند از طریق پاسخگویی به پرسش‌های زیر فهم ما از این روند را بیشتر کند.

(۱) دلایل مهاجرت روستاییان کاکاوند شرقی به شهرها در گذشته چه بوده است؟

(۲) دلایل مهاجرت شهریان کاکاوندی به روستا چیست؟

(۳) مهاجرت معکوس چه فرصت‌ها و تهدیدهای برای منطقه کاکاوند شرقی به وجود آورده است؟

علی‌بابایی (۱۳۹۵) سطوح توسعه روستایی، شرایط زندگی شهری، افزایش میزان درآمد در روستا و تعلق قومی و محلی را از عوامل موثر بر مهاجرت معکوس دهستان حاجیلو در شهرستان کبودرآهنگ معرفی می‌کند. یعقوبی و همکاران (۱۳۹۷) نشان می‌دهند بهبود وضعیت رفاهی بهداشتی، جاذبه‌های طبیعی، بهبود چشم‌انداز سودآوری کشاورزی در آینده و بهبود ظرفیت اشتغال در مجموع ۶۰/۸ درصد واریانس مهاجرت معکوس روستاهای شهرستان ایجرود استان زنجان را تبیین می‌کنند. پیامدهای مهاجرت نیز افزایش بهداشت و رفاه، افزایش نرخ مشارکت و سرمایه‌گذاری به همراه آرامش روانی است. میرفلاح نصیری و همکاران (۱۳۹۵) مهم‌ترین دلایل شکل‌گیری مهاجرت معکوس در ایران را شرایط آب و هوایی، رهایی از زندگی شهری، رسیدن به آرامش طبیعی و دسترسی به زمین و مسکن ارزان بیان می‌کنند. شایان (۱۴۰۰) مهاجرت معکوس را ناشی از جاذبه‌های روستایی به ویژه به لحاظ آب‌وهوایی به همراه اشتغال می‌داند به همین دلیل ۳۳ درصد مهاجرت در سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۵ مربوط به استان‌های سرسبز و پر باران مجاور یا نزدیک دریای خزر، سواحل بوشهر و پیرامون کلانشهرهای تهران، مشهد و یزد است. رضوانی و همکاران (۱۴۰۲) نشان دادند که در دوره زمانی ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۵ با کاهش نسبی مهاجرت معکوس روبرو هستیم و تنها سه استان دارای رشد مثبت بودند. بیشترین مهاجرت‌های معکوس پیرامون تهران و مشهد بوده است. زارعی ایبانه و همکاران (۱۴۰۳) نشان دادند که مهاجرت معکوس در روستاهای شهرستان نطنز سبب بهبود درآمد، امکان طرح ایده جدید، افزایش تاسیسات خدماتی، بهبود زیرساخت ارتباطی و افزایش سرمایه‌گذاری شده است. کاستلو (۲۰۰۹) در ایالت ویکتوریای استرالیا نشان می‌دهد که افزایش مهاجرت به روستا منجر به افزایش قیمت مسکن در روستا شده است و دسترسی به آن دشوارتر از قبل است. ادول (۲۰۰۵) به بررسی دلایل اقتصادی اجتماعی مهاجرت معکوس در ایالت اوپو واقع در کشور نیجریه می‌پردازد و نشان می‌دهد که دسترسی نداشتن به شغل در شهرها، بازنشستگی و هزینه بالای زندگی در شهر منجر به مهاجرت معکوس شده است. تاکاهاشی و همکاران (2021) تلاش کردند که دلایل مهاجرت از شهر هوکونو به روستا را توضیح دهند. آنان جاذبه‌های زندگی روستایی از قبیل اشتغال در روستا، آب و هوای خوب و پرورش سالم فرزندان را بیان کردند. ناگان و همکاران (۲۰۲۳) مهاجرت معکوس در میان والدین بازگشتی هنگ‌کنگ را نتیجه دستیابی به سبک زندگی خانواده محور و کیفیت زندگی بهتر می‌دانند.

مقاله حاضر نیز در راستای مطالعات پیشین به عوامل و پیامدهای مهاجرت معکوس می‌پردازد. اما برخی موضوعات آن را متفاوت و نوآورانه می‌سازد. این مقاله از حیث معرفی بخشی از ایل کاکاوند و جریان مهاجرت در میان آنان متفاوت است. افزون بر این، به سه دلیل نوآورانه است. نخست، از طریق بررسی روند تاریخی مهاجرت، زمینه‌های اجتماعی و فرهنگی را برای خواننده آشکار می‌سازد. دوم، مهاجران را یکدست نمی‌پندارد و آنان را بر اساس متغیرهای اقتصادی و اجتماعی به دو گروه تقسیم می‌کند. سوم، با به کارگیری روش مردم‌نگاری موضوع را زمینه‌مند می‌سازد.

مبانی نظری

غالب نظریه‌پردازان مهاجرت بر ایده جاذبه و دافعه تأکید دارند (Haas, 2021; Chiswick 2015; Haas et al 2020) و واحد تحلیلشان فرد است. اما فرد همواره متأثر از مناسبات اجتماعی سیاسی و روندهای اقتصادی است. بنابراین، باید به ساختاری کلان‌تر که روندهای مهاجرت برخاسته از آن است پرداخت. در این که اساساً چرا از دههٔ چهل خورشیدی و پس از اصلاحات ارضی مهاجرت از روستاها شتاب گرفت و در یکی دو دههٔ پایانی سده پیشین این مهاجرت با ضرب‌آهنگی کندتر در شکل و قالبی معکوس جریان یافت، نیازمند یک تئوری دربارهٔ نحوهٔ بازسازی دولت در دوره‌های مذکور هستیم. منظور این است که در فقدان درک درستی از فرایند دولت‌سازی در ایران معاصر و فقدان چشم‌اندازی در این حوزه، به چیزی بیش از توصیف محض واقعیت راه نخواهیم برد. برخی چشم‌اندازها دربارهٔ ساختار دولت در ایران و نسبت آن با جامعه به تئوری‌های پوپولیستی و برخی دیگر به نظریه‌های دولت رانتی متوسل می‌شوند و هیچ‌گونه ارتباطی بین دولت نفتی یا رانتی با دولت رفاه نمی‌بینند (Harris, 2018). در این تئوری‌ها، فقدان میثاق اجتماعی و شکل‌گیری چانه‌زنی استبدادی مهم‌ترین ویژگی رابطهٔ دولت و جامعه قلمداد می‌شود و سیاست‌های رفاهی همچون «پروژه‌های هژمونیک جهت ترغیب همسویی ایدئولوژیک با نظام سیاسی» در نظر گرفته می‌شوند.

در این دست نظریه‌پردازی‌ها، «رانت نفتی، سیاست‌های رفاهی را تغذیه می‌کند و کنترل استبدادی، تدوین آن‌ها را ایجاب می‌کند» (Harris, 2018: 27). از نظر هریس، تحلیل مذکور، ویژگی‌های اجتماعی، سیاسی و آثار سیاست‌های رفاهی را نادیده می‌گیرد. به دیگر سخن، بر خلاف باورهای رایج، انواع ائتلاف نخبگان و میثاق اجتماعی جهت خلق نهادهای دولتی جدید و تأسیس نظم اجتماعی از نتایج گریزناپذیر سیاست‌های رفاهی است. بدین ترتیب، صرفاً با تأمل در اقتصاد سیاسی، گروه‌بندی‌های طبقات، نهادهای دولتی و عوامل خارجی است که می‌توان به تبارشناسی دولت رفاه و پیامدهای آن همچون گسترش شهرنشینی، اصلاحات ارضی، مهاجرت از روستا به شهر و متعاقب آن، به مهاجرت معکوس در دهه‌های بعد پرداخت.

از این حیث، شاید نیاز باشد که به فراسوی کلان‌الگوهای خطی دولت رفاه آرمانی برویم و از پارادایم‌های رانتی یا پوپولیستی دربارهٔ فهم دولت فاصله بگیریم تا از این میان، منطق گسترش حوزهٔ سیاست اجتماعی و بسط دامنه قرارداد اجتماعی را بهتر درک کنیم. در این رویکرد، دولت برای افزایش ظرفیت خود ذیل پارادایم مدرنیزاسیون خودکفا به تحقق شهروندی اجتماعی کمک می‌کند و ظهور و انکشاف جامعهٔ مدنی نه همچون فضایی بیرون از منطق تحول درونی دولت بلکه پیامد مهارناپذیر فرآیند دولت‌سازی درک و فهم می‌شود. حالا دیگر ذیل این تحول شاید بتوان درک کرد که چرا دولت و نظام رفاهی همبستهٔ آن، بستر تعارض‌ها و سازش‌های نهادی میان طبقات اجتماعی، گروه‌های منزلتی و نخبگان کنشگر درون و بیرون حکومت بوده است.

در این روایت اخیر، دولت که یک نظام رفاه نارس و صنف‌گرا را در اوایل دههٔ چهل و پنجاه خورشیدی شکل داده بود و اسباب سطحی از خدمات رفاهی همچون نظام همگانی آموزش، خدمات درمانی و مستمری بازنشستگی را برای جامعهٔ شهری فراهم آورده بود، سبب افزایش جاذبه‌های شهری شد و تمهیداتی برای عمران روستایی نداشت. بنابراین، باعث سیل مهاجرت روستائیان به شهر برای دستیابی به خدمات شهری شد. اما فارغ از ناکامی دولت در ادغام این بخش از جامعه و مصائب ناشی از دشواری‌های فرآیند مذکور، با وقوع انقلاب و جنگ و تخصیصات ژئوپولیتیک با نظم هژمونیک جهانی، شکلی از نظام رفاهی چندبخشی در خلال نزاع بر سر تعیین دامنه‌ی شمول قرارداد اجتماعی سامان گرفت که یکی از پیامدهای ناگزیر آن، گسترش عمران روستایی و تقویت زیرساخت‌های ارتباطی، بهداشتی و آموزشی در روستاها و در یک کلام جاذبهٔ روستایی شد. تثبیت این زیرساخت‌ها ریشه در آمال ایدئولوژیک، نزاع نخبگان بر سر کسب مشروعیت و حمایت

اجتماعی، و همچنین تلاش در بازتنظیم سیاست‌های اجتماعی داشت. حاصل این وضعیت، رونق سطح بالایی از شهری شدن روستاها شد که در دهه پایانی سده‌ی اخیر، امکان مهاجرت معکوس روستائیان از شهر به روستا را فراهم آورد.

روش پژوهش

روش پژوهش اتنوگرافی و جامعه هدف دهستان کاکاوند شرقی از توابع بخش کاکاوند در استان لرستان است. فنون گردآوری داده عبارتند از: مشاهده مشارکتی و مصاحبه. بر اساس داده‌های جدول شماره ۱، خانه‌های روستایی، مزارع، باغات و راه‌های جمل و نقل به مثابه کالبد و تعاملات اجتماعی، خاطره‌ها، مناسک، مشارکت، همیاری و احساس تعلق به مثابه رفتار در روستای کاکاوند شرقی ابعاد مشاهده را تشکیل دادند. فن بعدی مصاحبه بود. بر اساس داده‌های جدول شماره ۱ با ۲۲ نفر از کسانی که در گذشته اقدام به مهاجرت و سپس مهاجرت معکوس کرده‌اند به صورت دوستانه و غیر رسمی مصاحبه کردیم. ابتدا مصاحبه ضبط و سپس پیاده‌سازی انجام گرفت.

جدول ۱. ویژگی مصاحبه شونده‌گان

جنسیت	سن	ساکن	شغل	جنسیت	سن	ساکن	شغل
مرد	۶۰	زردسوار	کشاورز	مرد	۷۰	چمن باویله	کشاورز
مرد	۳۰	الشر	مهندس کشاورزی	مرد	۳۶	زردسوار	کشاورز
مرد	۹۵	چشمه حاجی محمد	کشاورز	مرد	۳۵	زرد سوار	کشاورز
مرد	۷۵	زرد سوار	کشاورز	مرد	۴۰	تلیاب	کشاورز
مرد	۴۸	هرسین	فرهنگی	مرد	۴۰	چفته دره	کشاورز
مرد	۵۰	چمن جافربگ	کشاورز	مرد	۵۸	زردسوار	کشاورز
مرد	۶۵	کرمانشاه	بازاری	مرد	۵۸	زردسوار	پزشک
مرد	۵۳	گل گین	کارگر	مرد	۵۴	کرمانشاه	بازنشسته نظامی
مرد	۵۲	مله کبود	کشاورز	مرد	۵۰	هرسین	کارمند
مرد	۶۵	چفته دره	هرسین	مرد	۳۸	مله کبود	کشاورز
مرد	۶۰	گشور	تاجر محلی	مرد	۴۵	مله کبود	کشاورز

در روش اتنوگرافی شیوه تحلیل داده‌ها شکل و یا مرحله واحدی ندارد و فرآیندی است که از بیان مسئله تا گزارش نویسی اتفاق می‌افتد (Fetterman 2010; Hammersly & Atkinson 2007; Bogden & Taylor 1977). تحلیل این پژوهش به پیروی از مراحل سه گانه بریور انجام گرفته است: ۱- مرحله تحلیل (مدیریت داده‌ها، کدگذاری، تحلیل محتوی، توصیف کیفی کدها، استخراج الگوها و طبقه بندی داده‌ها)، ۲- تفسیر (یافته‌های هر بخش در ارتباط با هم قرار گرفته تا مفاهیم مورد نظر توضیح داده شوند) و ۳- گزارش نویسی (Brever, 2005: 109).

یافته‌ها

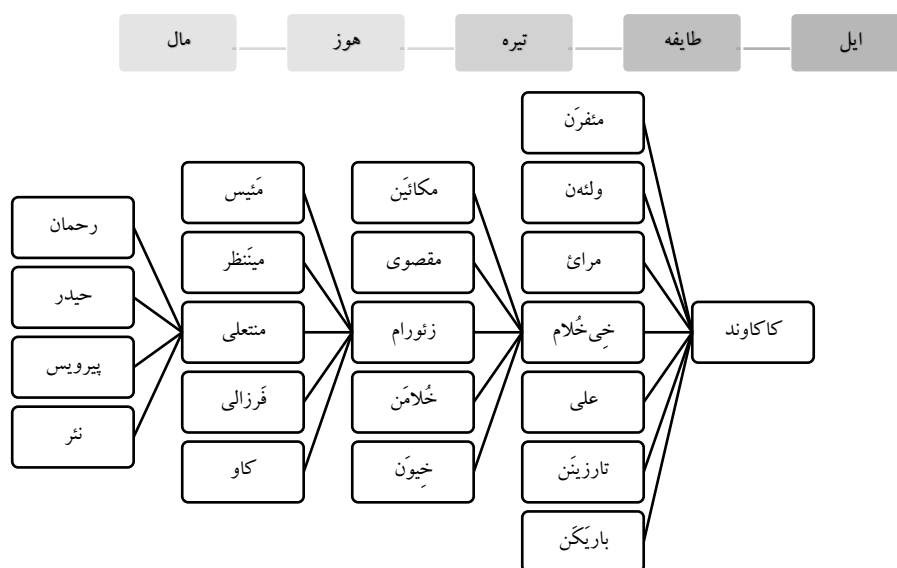
این فصل در ۴ بخش تنظیم شده است. بخش اول تلاش می‌کند توصیفی از نظام اجتماعی، موقعیت جغرافیایی، مالکیت، تقسیم آب و بهره‌وری را ارائه دهد. بخش دوم علل مهاجرت به شهر، بخش سوم درباره بازگشت مهاجرین به روستا و در بخش چهارم فرصت‌ها و تهدیدات بازگشت مهاجرین به روستا را بررسی می‌کند.

موقعیت جغرافیایی و آب و هوا: دهستان کاکاوند شرقی در منتهی‌الیه بخش شمالی شهرستان دلفان واقع گردیده است که از شرق و جنوب شرقی با دهستان ایتیوند شمالی و جنوبی، از جنوب غربی با دهستان کاکاوند غربی و از غرب و شمال با استان کرمانشاه هم مرز است.

شکل ۱. موقعیت جغرافیایی ایل کاکاوند؛ منبع: قلی‌پور و قلی‌پور، ۱۴۰۲

نظام اجتماعی ایل کاکاوند: نظام اجتماعی ایل کاکاوند سلسله مراتبی و شامل ایل، طایفه، تیره، هوز و مال است. طوایف هفتگانه آن مظفرونند (مه فَرَن)، غیب غلام (خی خُلام)، علی، ولیعن (ولئهن)، مراد (مرای)، تارزین و باریکوند (باریکَن) هستند. این نظام مبتنی بر نیای مشترک و مناسبات خانواده و خویشاوندی است.

شکل ۲. نظام اجتماعی ایل کاکاوند، با تمرکز بر روی هوز منتعلی، منبع: قلی‌پور و قلی‌پور، ۱۴۰۲

نظام مالکیت: مالکیت در این منطقه به دو صورت بزرگ مالکی و خرده مالکی است: نخست، املاک عزیزی در دشت نامیان، املاک مقصودی در دشت معموله، املاک حاتمی (هوزحاتم‌بگ) در روستاهای زرد سوار، چمن باویله، میانچقا، پایین‌آب نام برد هستند. این بزرگ مالکان (عزیزی و مقصودی) در اصلاحات ارضی با همکاری ماموران دولتی و خرید زمین از رعایا توانستند از تقسیم زمین‌های خود جلوگیری کنند؛ اما املاک حاتمی به طور کلی تقسیم گردید. اکنون خرده مالکی صورت رایج مالکیت زمین در این منطقه است. خرید و فروش زمین در کاکاوند هنوز رایج نیست.

تکنولوژی‌های کشاورزی: تا دهه ۶۰ استفاده از تکنولوژی‌های سنتی مرسوم بود و همین امر سبب تشدید فقر و وابستگی به شهرهای بزرگ برای کار فصلی و دستفروشی در فصل‌های پاییز و زمستان بود. همچنین منابع آب در این منطقه محدود و تمام بارش‌های آن به صورت روان آب دفع می‌گردد. تولیدات کشاورزی منطقه با وجود نیروی کار فراوان به علت استفاده از روش‌های سنتی، جواب‌گوی تمام نیازهای خانوارها نبود و به ناچار بیشتر جوانان دنبال درآمد جدید و بهتری بودند. هم‌اکنون نیز ۷۰ درصد کشاورزی منطقه به صورت سنتی انجام می‌گیرد و تنها استثناء در این منطقه دشت‌های نامیان و معموله است. شیوه‌ی آبیاری زراعی و باغی آن ۱۰۰ درصد غرقابی است و تا کنون هیچ اقدامی برای روش‌های نوین آبیاری و توسعه آن صورت نگرفته است.

«در این منطقه کشاورزان به نسبت گذشته بهتر از تکنولوژی‌های مادی استفاده می‌کنند؛ اما در تکنولوژی‌های دانش محور با وجود آموزش‌های دهگرددی کارکنان جهاد استفاده چندانی صورت نمی‌گیرد و همچنان به دانش‌های سنتی اکتفا می‌کنند» (مرد، مهندس کشاورزی، جهاد کشاورزی هفت‌چشمه).

دلایل زیادی برای مقاومت در برابر پذیرش روش‌های نوین کشاورزی وجود دارد. نخست، نیروهای جوان و تحصیل کرده تمایلی به کشاورزی ندارند؛ زیرا کوچک بودن زمین، تغییرات اقلیمی و نبود پشتیبانی دولتی برای وام و خرید ادوات کشاورزی و کمبود سرمایه، انگیزه مشارکت آنان در این بخش اقتصادی را سلب می‌کند. دوم، کوهستانی بودن منطقه است. کشاورزان هنوز برداشت محصول را با داس انجام می‌دهند؛ زیرا کمباین و تراکتور به دلیل شیب زیاد توانایی این کار را ندارند.

بهره‌وری: افزایش جمعیت و قانون ارث‌بری زمین‌های کشاورزی را به قطعات کوچکی تبدیل کرده است که از حیز انتفاع ساقط شده‌اند. اما در همین زمین‌ها همچنان کشاورزی انجام می‌شود. کشت عمده در زمین‌های دیم، گندم، جو و نخود است. گندم و جو را یکسال در زمین می‌کارند و سال بعد پاییز و زمستان زمین استراحت می‌کند و در اول بهار نخود را می‌کارند. کشت نخود به دلیل بازار مناسب، کم هزینه بودن و نیروی کار غیرماهر که اصولاً از خود خانوار هستند بیشتر مورد استقبال قرار می‌گیرد. در مقابل کشت گندم به دلیل وجود بازار انحصاری، قیمت گذاری دولتی و هزینه‌های کاشت، داشت و برداشت سوددهی بالایی برای خرده‌کشاورزان منطقه ندارد. بیشتر مردم کشاورز به دلیل اینکه در کنار کشاورزی، دامداری محدودی دارند از گاه گندم برای خوراک دام‌ها استفاده می‌کنند. کشاورزان این منطقه جو را که در مقابل سرما مقاومت کمتری دارد کشت نمی‌کنند و فقط کسانی که دام پرورش می‌دهند در زمین‌های کم‌مرغوب و نامساعد اقدام به این کار می‌کنند. رایج‌ترین محصول پس از گندم، گشنیز است؛ زیرا به آب کم و زمان کوتاه پنج ماه برای رشد نیاز دارد. همچنین، بازار پررونقی دارد. پس از نخود، دومین منبع درآمد خانوار در روستاهای چمن‌باویله، زردسوار، گله‌ویس و چفته‌دره است. کشت لوبیا به علت نیاز به آب فراوان و زمان طولانی که فصل برداشت آن در نیمه دوم مهر ماه است چندان رایج نیست؛ زیرا هوای این منطقه چنان سرد می‌شود که به اصلاح محلی «تَشَه»^۱ می‌زند و سبب می‌شود که محصول لوبیا از بین برود.

اصلاحات ارضی و مهاجرت به شهر

پس از اصلاحات ارضی، اولین مهاجرت‌ها از دشت نامیان و املاک خانوادگی عزیزی شروع شد؛ زیرا کشاورزانی که تازه صاحب زمین شده بودند توانایی تأمین بذر و نیروی کار را نداشتند، بنابراین مجبور شدند که زمین‌های تقسیم شده را به

۱. به سرد شدن هوا بیش از اندازه که برگ درختان و گیاهان را سیاه می‌کند.

مالک اصلی بفروشدند و به شهر صحنه مهاجرت کنند. افزون بر این، «بزرگ مالکان نیز به روش‌های گوناگون آنان را وادار به فروش زمین و مهاجرت کردند» (عزیزی ۵۰ ساله ساکن روستای چمن جافریگ). در دیگر روستاها، زمین‌های تقسیم شده برای برخی خانواده‌ها اندک بود و بهره‌وری چندانی نداشت. خوش‌نشینان نیز بدون زمین باقی ماندند. این دو گروه برای افزایش درآمد خویش، مهاجرت فصلی به شهرها را شروع کردند. شهرها در این دوره مکان تحقق مازاد اقتصاد ملی بودند. برنامه‌های عمرانی که بودجه آن از محل این مازادها تأمین می‌شد، در آغاز صرف بهبود زیرساخت‌های شهری و بین شهری و در مرحله‌ی بعد صرف سرمایه‌گذاری صنعتی شد. با گسترش زیرساخت‌های ارتباطی که باعث رونق شهرها و گسترش زیرساخت‌های تأسیساتی و تجهیزاتی شد، کیفیت زندگی شهری ارتقا یافت. روند مهاجرت به سمت شهر با شروع جنگ تحمیلی به صورت موقت متوقف گردید، حتی در مراحل و در بعضی از روستاها معکوس گردید؛ این روند وارونه شدن مهاجرت به دلیل بمباران‌های هوایی در شهر کرمانشاه بود که باعث شد خانوارهایی بسیار زیادی به این روستاها پناه ببرند و برای مدت چند سال در روستاهای این منطقه اسکان یابند. اما پس از جنگ مهاجرت روستا به شهر دوباره شدت گرفت و برخی از روستاهای این منطقه خالی از سکنه شدند. مهاجران بیشتر جوانان بودند و ساختار سنی روستا را بر هم زدند. بدین ترتیب، میانگین سنی در روستاها به شدت افزایش یافت و روستا خالی از جمعیت جوان شد. در نتیجه رشد وضعیت بهداشت و درمان کشور، از دهه ۵۰ تا اواسط دهه ۷۰ خورشیدی جمعیت کاکاوند افزایش یافت و تناسب میان جمعیت و امکانات تولید از بین رفت.

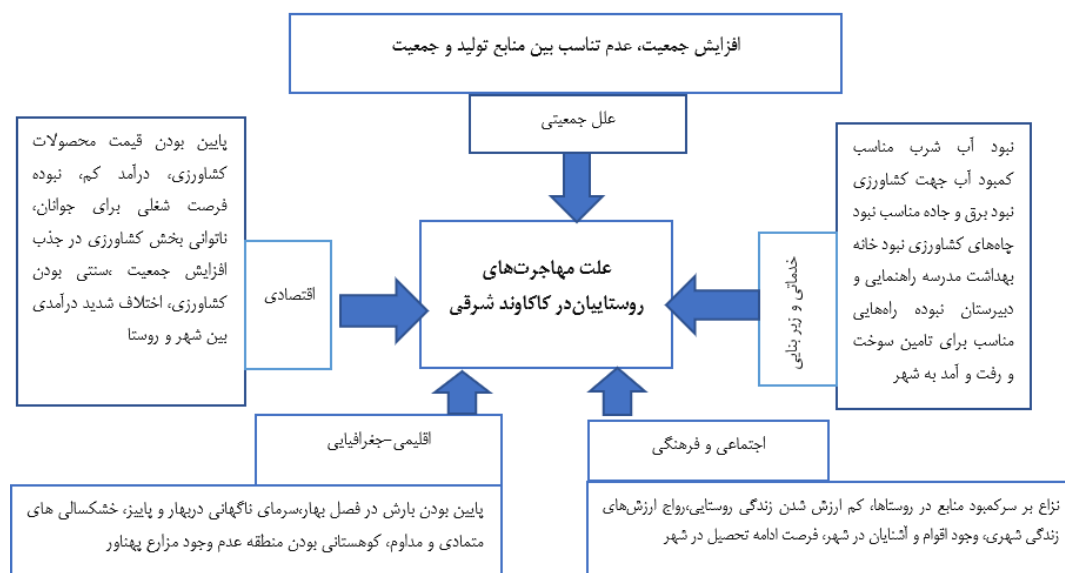
«پدرم به همراه سه برادرش ۱۵ هکتار زمین کشاورزی دیمی و آبی داشتند و در کنار آن گوسفند و بز هم پرورش می‌دادند. ولی با بزرگ شدن بچه‌ها، این مقدار زمین جوابگوی معیشت چهار خانواده را نمی‌داد؛ بنابراین، جوانان خانواده در فصل پاییز و زمستان برای کار به تهران رفتیم و بعداً تصمیم گرفتیم که به تهران مهاجرت کنیم» (مرد، ۵۳ ساله از روستای گل‌گین).

افزایش جمعیت به همراه مشکلات اقتصادی که ناشی از کمبود زمین و بهره‌وری اندک آن بود زمینه مهاجرت را فراهم ساخت.

«تمام مدتی که مشغول کشاورزی بودم پس اندازی چندانی نداشتم و همه افراد خانواده در فصول بهار و تابستان کار کنند؛ اما محصولی به دست آمده جوابگوی نیازهای ما نبود. محصول جو برای خوراک زمستان دام‌ها بود و مازادی نداشت. گندم را تحویل دولت می‌دادم که پس از چند ماه به صورت قسطی پول آن را واریز می‌کردند. برای ثبت نام فرزندانم در مدرسه با مشکل مواجه بودم» (مرد، ۷۰ ساله، روستای مله کیود).

کمبود زیرساخت‌های خدماتی نیز عامل مهمی برای مهاجرت بود. در روستاهای این منطقه یک مرکز درمانی در مرکز بخش روستای معموله قرار داشت. تا قبل از سال ۱۳۷۲ تعداد معدودی از روستاها مدرسه ابتدایی داشتند؛ اما به تدریج بر تعداد آن‌ها افزوده شد. دانش‌آموزان برای تحصیل در مقطع راهنمایی می‌بایست به تنها مدرسه مرکز بخش کاکاوند یا شهر هرسین می‌رفتند که مشکلاتی مانند دوری از خانواده، راه‌های نامناسب و هزینه اجاره خانه را به همراه داشت. این عوامل باعث ناامیدی و دل‌سردی نسبت به زندگی روستایی و حقیر دانستن زندگی در روستا گردید و در مقابل ارزش‌های زندگی شهر و رفاه و آسایش خانوار که در آن تمام اعضای خانواده مجبور نبودند مثل روستا کار کنند و از همه مهم‌تر امکان تحصیل برای فرزندان فراهم شد باز می‌شد که ترک روستا آسان‌تر شود. ضعف همبستگی اجتماعی و نزاع بین هوزهای (دودمان‌ها) یک روستا که معلول افزایش جمعیت و کمبود منابع بود عاملی برای تخلیه برخی روستاها شد؛ روستاهای چفته‌دره، دوداره، پیرزگی و گشور از نمونه‌هایی هستند که تجربه تلخ این مهاجرت اجباری را دیده‌اند. نمودار شماره ۲ عوامل موثر بر مهاجرت در روستاهای کاکاوند شرقی را توضیح می‌دهد. افزایش جمعیت و کمبود منابع تولید، مشکلات زیربنایی

(کمبود آب، نبود برق، نامناسب بودن جاده‌های مواصلاتی، کمبود فضای آموزشی و بهداشتی)، مشکلات اقتصادی (پایین بودن قیمت محصولات کشاورزی، درآمد کم، بهره‌وری پایین کشاورزی)، مشکلات اجتماعی-فرهنگی (کمبود منابع و بروز تنش، رواج ارزش‌های زندگی شهری، وجود اقوام و آشنایان در شهر، فرصت ادامه تحصیل در شهر)، اقلیم نامناسب و خشکسالی‌های پی‌درپی از جمله مهم‌ترین این عوامل هستند.

شکل ۳. علل موثر بر مهاجرت روستاییان کاکاوند شرقی به شهر

مهاجرین در شهر

مهاجران کاکاوندی در شهر یک‌دست نبودند و بر اساس برخی شاخص‌های جمعیت‌شناختی می‌توان آن‌ها را به سه دسته تقسیم کرد. گروه اول میانسالانی بودند که ابتدا کسب و کار خود در مقصد را مشخص کردند. تجار محلی غلات، معماران ساختمانی و فرش‌فروشان از جمله این افراد بودند. آنان با استفاده از اختلاف قیمت کالا بین شهر و روستا توانایی مالی چشمگیری پیدا کردند و به مرور دیگر اقوام را در این حوزه‌ها مشغول به کار کردند.

تجار غلات و دام کالاهای منطقه کاکاوند به ویژه نخود، گشنیز، دام و محصولات دامی را به شهرهای بزرگ می‌بردند و در مقابل اقلام مورد استفاده آنان مانند نهاده‌های دامی، کود و سموم کشاورزی را وارد می‌کردند.

«سال ۱۳۷۵ با کمک برادرانم یک دستگاه وانت زامیاد کهنه خریدم؛ در ابتدا از کرمانشاه خوراک دام می‌خریدم و در روستاهای اطراف به صورت سیار به فروش می‌رساندم در مقابل اقلام کشاورزی را می‌خریدم و به شهر می‌بردم و به بستگان خود که در این کار بودند می‌فروختم. بعدها در شهر هرسین خانه‌ای خریدم و خودم نخود و گشنیز به شهرهای دیگر می‌فرستادم و سود بسیار زیادی از این کار به دست آوردم. این شد که دو تا از برادرانم هم از روستا به شهر آمدند و با کمک هم شروع به تجارت گسترده‌تری کردیم تا جایی که کشاورزی در روستا را رها کردیم و با تمام خانواده و بستگان به شهر آمدیم» (مرد، ۶۰ ساله از روستای گشور و خرده تجار موفق محلی).

گروه دوم، افرادی بودند که از طریق تحصیل به تحرک اجتماعی دست پیدا کردند؛ این گروه اندک بودند و بیشتر در روستاهای هزارخانی، هفت چشمه و زردسوار بودند.

گروه سوم، جوانانی بودند که در پی یافتن دنیایی متفاوت و آینده اقتصادی بهتر و غالباً به صورت تنها و دور از خانواده به سمت شهر رفتند و برای درآمد بیشتر در اقتصاد غیررسمی مشغول شدند و برای مدتی توانستند درآمد مناسبی کسب کنند؛ اما در درازمدت با موانع زیادی روبرو شدند. به عنوان نمونه در بین سال‌های ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۵ جوانانی بسیاری از روستاها چمن‌باویله، زردسوار، میانچقا برای حمل وسایل برقی قاچاق از مرز کرمانشاه به تهران رهسپار شهر کرمانشاه شدند. در نتیجه این روند پرورش دام در این روستاها از بین رفت. یکی از اهالی روستای چمن‌باویله می‌گوید:

«همه دام‌ها را فروختیم و در کرمانشاه خانه اجاره کردیم. از جوانرود تلویزیون سامسونگ می‌خریدیم و با اتوبوس به تهران می‌بردیم. در ابتدا سود خوبی داشتیم. اما پس از مدتی پلیس اجناس را به بهانه قاچاق مصادره می‌کرد. چاره‌ای جز کار ساختمانی نداشتیم» (مرد، ۶۹ از روستای چمن‌باویله)

برخی دیگر به کوبین فروشی، سیگار فروشی، فروش سی دی‌های غیرمجاز و دستفروشی در مترو و در نهایت فروش مواد مخدر روی آوردند.

مهاجرت معکوس و دلایل آن

در سال‌های اخیر تعدادی از مهاجرانی که در دهه‌های گذشته روستا را ترک کرده بودند به روستا بازگشتند. با وجود این، هنوز برخی از جوانان روستا آمال و آرزوهای خود را در شهر می‌جویند و برای تحصیلات تکمیلی و یافتن شغل مناسب به سمت شهر به ویژه تهران مهاجرت می‌کنند. الگوی بازگشت مهاجرین به سمت روستا به دو صورت فصلی، دائمی و ترکیبی بوده است. مهاجرت فصلی در دهه ۸۰ رایج بود. مهاجران اواخر خرداد و تابستان که هنگام کار کشاورزی است به روستا می‌آمدند و با اتمام کشاورزی در اواخر شهریور دوباره به شهر بر می‌گشتند. این نوع مهاجرت بیشتر در میان افراد مسنی رایج بود که نسبت به زمین و زراعت پدری خود وابستگی داشتند. بیشتر مهاجران فصلی که به روستا برمی‌گردند از شهرهای هرسین، کرمانشاه و صحنه بودند که به روستاهای یخماسی، عشق آباد، ورمه، گلگین، سنگ سیاه، آخ‌امیر و چفته‌دره سفلی بر می‌گشتند.

بر اساس داده‌های جدول ۲ مهاجران دائمی به دلایل اقتصادی به روستا بازگشتند. آنان فرودستانی بودند که در شهر تخصص کافی نداشتند و برای مدت طولانی در فقر زندگی کردند. یکی از مصاحبه‌شوندگان می‌گوید:

«در کرمانشاه به عنوان کارگر روزمزد کار می‌کردم آنقدر کارگر زیاد بود که به صاحب کار التماس می‌کردند با مبلغ روزانه ۱۲۰ هزار تومان حاضرند کار کنند؛ اما در روستا در این فصل بهار و تابستان من تا ۲۵۰ هزار تومان در روز پیشنهاد کار دارم همراه با نهار و صبحانه و آسودگی خاطر بیشتری که در اینجا دارم» (مرد، ۳۶ ساله بازگشت از صحنه به روستای زرده سوار).

مشکلات اقتصادی برخی مهاجران در شهر همزمان با رونق برخی روندهای و خدمات اقتصادی در روستا شد. نخست، وام‌های مسکن روستایی به صرفه و کم سود به روستائیان داده شد که ضمانت آن به صورت زنجیره‌ای و مدت زمان پرداخت آن طولانی بود. این سیاست سبب نوسازی خانه‌های روستایی شد. علاوه بر تسهیلات مسکن روستایی، بنیاد مسکن، جهاد کشاورزی، کمیته امداد و بنیاد برکت اقدام به دادن تسهیلات گوناگون برای خرید دام و وسایل کشاورزی کردند که آن هم سبب رونق روستائینی شد.

جدول ۲. دلایل مهاجرت معکوس

نداشتن شغل	جاذبه روستایی	وام (تسهیلات مسکن، تسهیلات خرید دام، تسهیلات خرید ادوات کشاورزی)
نداشتن درآمد		گسترش فضای آموزشی
فقر		لوله کشی آب آشامیدنی
نداشتن تخصص		نقش زنان و فرزندان در تولید
تعداد زیاد کارگران ساده		فضای آرام برای بازستگی

دوم، بسیاری از زیرساخت‌ها نیز مرمت و احداث شدند و مراکز خدماتی زیادی دایر گشت. این روند با مدرسه‌سازی شروع شد و امروزه به لحاظ آموزشی در این منطقه تفاوت چندانی با شهرهای اطراف وجود ندارد. بخشدار سابق کاکاوند می‌گوید: «از سال ۱۳۷۰ تا ۱۳۸۰ مدرسه‌سازی و برق رسانی، ۸۰ تا ۹۰ طرح شبکه تلویزیونی و آسفالت جاده‌ها و از سال ۱۳۹۰ تا به امروز اجرای طرح‌های هادی روستایی و گازرسانی به اکثر روستاها صورت گرفته است به نحوی که در شمالی‌ترین قسمت منطقه فقط چند روستای بدون گاز وجود دارد که آن هم یا خالی از سکنه بودند و یا اینکه فقط در فصل تابستان برای کار کشاورزی به آنجا بر می‌گردند».

یکی از مسئولین اداره آب و فاضلاب شهرستان می‌گوید:

«برای تمام روستاهایی که آب شرب سالم ندارند اقدام به حفر چاه عمیق کردیم. تنها مشکل ما در بیشتر روستا عدم توافق اهالی برای محل مناسب برای زمین است» (مسئول اداره آب و فاضلاب شهرستان دلفان).

افزون بر این، زن‌ها و فرزندان خانوارهای مهاجر در شهر غالباً مصرف کننده بودند. اما با بازگشت به روستا به جرگه تولید پیوستند. آنان در برداشت محصول نخود و گشنیز نقش ایفا کردند.

مهاجران ترکیبی ثروتمندانی هستند که در سال‌های اخیر به صورت دائم یا موقت به روستا بازگشتند. آنان افرادی هستند که در شهر به موفقیت‌های اقتصادی چشمگیری دست پیدا کردند. روستا برای آنان به منزله فضایی آرام برای تمدد اعصاب و تفریحات آخر هفته است. اینان در روستا غالباً در مراسم و مناسک گوناگون شرکت می‌کنند و در حل و فصل دعاوی نقش مؤثری دارند.

«نزدیک به ۴۰ سال است که من از روستای خود دور شده‌ام هر چند یک مدت یک بار به پدر و مادر و برادرانم سر می‌زدم اما خدمت در نیروی انتظامی و تحصیل در دانشگاه پزشکی در این مدت و از طرفی دوری از روستای زادگاهم برایم خیلی رنج‌آور بود. خداروشکر الان بعد از بازنشستگی مطب زده‌ام و وضع مالی بسیار خوبی دارم هر وقت که از زندگی شهری خسته می‌شوم به روستا بازمی‌گردم و بدون اینکه مزاحم زندگی اقوام شوم در خانه خود راحت‌تر و آرامش خاطر بیشتری دارم» (مرد، ۵۸ ساله بازنشسته نیروی انتظامی و پزشک عمومی).

پیامدهای مثبت

۱. نوسازی بافت فرسوده: مهاجران بر اساس وام مسکن شروع به ساخت مسکن با مصالح جدید کردند. مسکن جدید، مقاوم در برابر زلزله و فضایی مطبوع و بهداشتی است که در سلامت عمومی و در سلامت عمومی نقش شایانی دارد. یکی از پاسخگویان می‌گوید:

«این طرح دارای چشم انداز و اهداف بسیار بالایی است که بهبود کیفیت زندگی در روستاها، احداث مسکن مقاوم و با دوام روستایی، تلاش در حفظ هویت معماری بومی مسکن روستایی، تأمین جنبه زیبا شناسانه سیمای روستا، تأمین مسکن مناسب با زندگی روستا، تغییر محیط روستایی از محیطی غیربهداشتی و تغییر کالبد روستا با زندگی امروز از اهداف آن است» (دهیار روستای چفته‌دره)

مهاجرین تازه برگشته اولین گروهی بودند که بر اساس برنامه‌های دهیاری اقدام به ساخت مسکن کردند. آنان پیشقراولان ساخت مسکن مقاوم و بهداشتی بودند.

۲. رونق دوباره زندگی روستایی: بسیاری از روستاهای خالی از سکنه دوباره احیاء شدند. روستائینی رونق گرفت. مشاغلی مانند اغذیه‌فروشی، جوشکاری، خرید وسایل و ماشین آلات کشاورزی، و همچنین مشاغلی مرتبط با ساخت‌وساز پا گرفتند. برخی جوانان چنین مشاغلی را به کشاورزی ترجیح می‌دهند.

۳. ورود سبک‌های زندگی جدید: مهاجران طرح و ایده‌های جدیدی درباره دانداری و کشاورزی نوین آوردند. برخی از این طرح‌ها به دلیل کمبود اعتبارات دولتی نیمه‌کاره ماندند و برخی دیگر با سرمایه شخصی به بهره‌برداری رسیدند. گاو‌داری روستای میاتنگ و دانداری روستای گلستانه از جمله طرح‌های اخیر است. در هر حال حرکت به سمت ایده‌ها و طرح‌های نو و فاصله گرفتن از زندگی و روش‌های سنتی به سایر روستاییان که به زندگی و روش‌های سنتی خو گرفته بودند، سرایت کرد و همگان تلاش می‌کنند فصل جدیدی از کشاورزی و دانداری را شروع کنند.

۴. حضور فعال در شورای روستا و دهیاری‌ها: افراد بازگشته به روستا که اغلب تحصیلات عالی دارند در امور جمعی مربوط به روستا از جمله انتخابات شورای روستا و گرفتن سهمیه‌ی دهیاری و بهورز حضوری فعال دارند. آنها سعی می‌کنند که محیط و فضای روستا را از حالت شیخوخیت دور کنند و به سمت مدیریت‌های روستایی بوروکراتیک هدایت کنند. این اقدامات باعث جذب اعتبار برای طرح‌های روستایی می‌گردد؛ زیرا به روستاهایی اعتبار تعلق می‌گیرد که دهیاری داشته باشند.

۵. زوال ساختارهای سنتی: از زمان‌های قدیم، بزرگ مالکان و زمین‌داران همواره داری نفوذ و اقتدار بوده‌اند. این رویه چنان متداول و درونی شده بود که برای دیگران اظهار نظر و تصمیم‌گیری در امور جمعی ناممکن می‌کرد. برای مثال، در دهه‌های گذشته، مشارکت سیاسی تحت تأثیر تصمیم و نظر این افراد بود. هنوز تعداد اندکی از روستاییان چنین طرز تلقی برای مشارکت سیاسی دارند. یکی از مصاحبه‌شوندگان می‌گوید:

«هنوز تصمیمی برای رأی دادن نگرفتیم. ما سال‌هاست طبق نظر خانواده مقصودی‌ها رفتار می‌کنیم. آن‌ها خیر و صلاح روستا را بهتر می‌دانند و همواره در مشکلات و کارهای اداری کمک کرده‌اند. ما هم سعی می‌کنیم در چنین اموری طبق رای و تصمیم آن‌ها عمل کنیم» (مرد ۶۰ ساله، روستای چهار افشار).

اعتقاد به کاریزما بودن برخی صاحبان زمین که به صورت موروثی به فرزندانشان منتقل می‌شد کنش افراد روستا را تحت تأثیر قرار داده بود. افرادی که تازه به روستا بازگشته‌اند به این سنت‌ها باور ندارند و عقلانیت مدرن و حکمیت نهادهای بوروکراتیک را باور دارند. اینان تلاش می‌کنند که مرجعیت شورا و دهیاری را جایگزین رهبران فکری سنتی کنند و دعاوی را به نظام قضایی واگذار کنند.

پیامدهای منفی

تخریب محیط‌زیست: مهاجرانی که به دنبال ناتوانی در جذب اقتصاد شهری و نداشتن درآمد به روستا بازگشتند دوباره به همان روال سنتی به پرورش دام پرداختند. از آنجا که ظرفیت مراتع دامی اکثر روستاهای این منطقه محدود است به مرور شاهد نابودی گیاهان به علت چرای بیش از حد دام‌ها هستیم.

«مراتع دامی ما محدود به کوه کُرحالو است که امروزه هنوز زمستان تمام نشده تمام مردم به علت گرانی علوفه و خوراک دام به این کوه هجوم می‌برند و در یک ماه تمام می‌شود طرفی تعداد دام‌های روستا خیلی زیاد است و مراتع جوابگوی نیاز تمام آن‌ها نیست» (مرد، ۵۰ ساله از روستای مله کبود).

نابودی محیط طبیعی بکر روستا و قطع درختان بومی در این منطقه به علت خشکسالی در بهار ۱۴۰۰ شدت گرفت. در روستاهایی که درختان بلوط داشتند دامداران به ناچار به قطع کردن آن‌ها برای تعلیف گوسفندان روی آوردند. «اگر جهاد کشاورزی نظارت علمی دقیق و مستمری داشته باشد و برای هر منطقه جغرافیایی برنامه متناسب با آن را داشته باشد این مشکلات کم می‌شوند. به عنوان مثال در روستای مله کبود پرورش زنبور عسل می‌تواند باعث درآمدزایی بهتری نسبت به پرورش گوسفند باشد یا در روستاهای زردسوار، چمن باویله و چشمه حاجی محمد آبیاری بارانی می‌تواند سبب صرفه‌جویی در مصرف آب شود و زمین‌های آبی بیشتری به زیر کشت برود» (معلم ابتدایی روستای مله کبود و فعال محیط‌زیست).

عملکرد مهاجرین بازگشتی که از تمکن مالی برخوردارند نیز عاملی برای تهدید محیط‌زیست است. آنان سبب تغییر محدوده خط طرح هادی و بزرگ شدن روستاها و الحاق باغ‌ها و زمین‌های زراعی به محدوده طرح و تغییر کاربری برای احداث خانه شدند. این افراد در حیاط خانه خود باغچه می‌سازند و با آب شرب آبیاری می‌کنند. این کار باعث کمبود آب شرب در اکثر روستاها و بروز مشکلات بین اهالی شده است. با مشاهده روستاهای این منطقه، این مشکل هویدا است. این اقدام بدون برنامه‌ریزی و نظارت و توجه نکردن به مخازن آبی اندک صورت گرفته است. بدین ترتیب امروزه مالکان این باغ‌ها برای آبیاری از آب خانگی استفاده می‌کنند که باعث افت فشار در خانه‌های بالای روستا و قطع شدن آب می‌گردد.

۲. تحقیر شدن فرهنگ روستا: مهاجران ثروتمند به ویژه کسانی که برای تفریح و سرگرمی به روستا آمده‌اند عادات و رفتارهای دارند که برای تولید زیانبار است. در فرهنگ بومی و گذشته‌ی این منطقه، کار و تلاش امری پسندیده و مشترک بین زن و مرد بود و همیشه زن و اعضای خانواده از کوچک و بزرگ در کنار هم از سحرگاه تا تاریکی شب در بیرون کار می‌کردند و زن علاوه بر کار کشاورزی به پخت و پز و کارهای شیر دوشی در خانه نیز می‌پرداخت؛ اما امروز با حضور فرهنگ شهری که مهاجران بازگشتی و رسانه‌ها باعث آن شده‌اند، زن روستایی آرام آرام خود را از چرخه تولید کنار کشیده است.

۳. زوال معماری سنتی: فضای خانه‌های روستایی در قدیم متأثر از شیوه معیشت بود؛ خانه دربرگیرنده کارکردهای مختلف برای انبار محصولات کشاورزی، پرورش دام، نگهداری علوفه، نگهداری سوخت، مطبخ و نانکران^۱ رایج بود (نک: قلی پور و قلی پور، ۱۴۰۲). خانه برای روابط اجتماعی گسترده طراحی شده بود و حوزه خصوصی در طراحی آن نقش کم‌رنگی داشت. خانه‌هایی که امروزه ساخته می‌شوند طراحی آن برجسته است.

۴. زوال یاریگری: در گذشته بیشتر کارهای روستاییان با مشارکت یکدیگر انجام می‌گرفت. روستاییان چنین مشارکتی را «گل»، «نوو» و «رو» و «واری» می‌نامیدند. گل خرمانکو، گل درو، گل نخه، گل لویییه، نو رن، نو گاه، جورو و شیرواری از جمله رایج‌ترین آن‌ها بود. امروزه این همیاری‌ها به مرور در حال فراموشی است و از کار دستمزدی در فعالیت کشاورزی و دامداری استفاده می‌کنند. زیرا مهاجران که با عقلانیت ابزاری و حسابگری آشنا شده‌اند تمایلی به اتلاف وقت از طریق یاریگری ندارند.

۴. راکد شدن سرمایه‌های خصوصی در برخی روستاها: مهاجران صاحب سرمایه خصوصی هستند. برخی از آنان برای خانه باغ و برخی پروژه‌های کشاورزی سرمایه‌گذاری می‌کنند؛ اما در بسیاری از روستاها مشکلات زیادی وجود دارد که ناشی از منازعه ساکنان قدیم و مهاجران است. گروه اول، حضور مهاجران را به عنوان تهدیدی برای منافع خویش تلقی می‌کنند. زیرا فکر می‌کنند که باید منابع آبی و مراتع را با آنان تقسیم کنند به همین دلیل مانعی جدی در مسیر سرمایه

خصوصی مهاجران هستند. در روستای گله‌ویس ساکنین روستا تلاش می‌کنند که با ارباب و خرابکاری جلوی بازگشت مهاجرین رفته به شهر را بگیرند تا از مراتع و زمین‌های آن استفاده کنند و همین باعث نزاع بین آن‌ها در چند سال اخیر گردیده است.

بحث

تا قبل از دوران مدرن مهاجرت‌ها و جابه‌جایی قلمرو ایل‌ها ماهیت سیاسی و طبیعی داشت (see: Gholipoor, 2022). اما در قرن گذشته مهاجرت‌ها تغییر ماهیت دادند و نیروی محرکه آن‌ها فرایندهای مدرنیزاسیون مانند اسکان عشایر، شهرنشینی و اصلاحات ارضی بودند. همزمان با اصلاحات ارضی، اعضای ایل کاکاوند به سمت شهرهای کوچک هرسین و صحنه و سپس به سمت شهر بزرگ کرمانشاه مهاجرت کردند. پس از انقلاب اسلامی ۵۷ مهاجرت از زیستگاه ایل کاکاوند و این شهرها به سمت تهران، کرج و شهرک‌های اطراف این دو شهر نیز شروع شد. مهاجران در شهرهای جدید به دو دسته تقسیم شدند. نخست، گروهی بودند که نتوانستند در مقصد جدید وضعیت اقتصادی خود را بهبود ببخشند. ناتوانی شهرهای کوچک در پاسخگویی به نیازهای اقتصادی آنان، به شکل محله‌های حاشیه‌نشین و کم‌برخوردار ظهور کرد. در طول چندین دهه این وضعیت برای آنان تغییر نکرد و به مرور فقیرتر شدند. گروه دوم از طریق تجارت غلات، نخود، گشنیز، لوبیا و تحصیلات به تمکن مالی دست پیدا کردند.

همزمان با تغییراتی که در زندگی مهاجران رخ داد عمران روستایی نیز از اواسط دهه ۸۰ به صورت مدرسه‌سازی، خانه بهداشت، آسفالت جاده‌های شوسه، برق کشی و لوله‌کشی در دستور کار دولت‌های مختلف قرار گرفت. افزون بر این، وام مسکن روستایی که کم بهره نیز بود در نوسازی بافت مسکونی روستا نقش داشت. بنابراین زمینه بازگشت مهاجران یا مهاجرت معکوس فراهم شد که البته ماهیت این مهاجرت نیز «اقتصادی» بود. گروه اول به دلیل ناتوانی از گذران زندگی در شهر و گروه دوم به دلیل تمکن مالی به روستا بازگشتند. مطالعات میرفلاح نصیری و همکاران (۱۳۹۵) و ادول (۲۰۰۵) تایید کننده وضعیت گروه اول و مطالعات شایان (۱۴۰۰)، تاکاهاشی و همکاران (۲۰۲۱) و ناگان و همکاران (۲۰۲۳) همسو با شرایط گروه دوم است.

مهاجران تغییرات چشمگیری در بافت روستاها به وجود آوردند که هم دارای پیامدهای مثبت و هم منفی است. در مورد اول روستا رونق گذشته را به دست آورد. این یافته در راستای مطالعات علی‌بابایی (۱۳۹۵) و زارعی ابیانه و همکاران (۱۴۰۳) است. در مورد دوم روستا بسیاری از داشته‌های سنتی خود را از دست داد. سبک زندگی جمع‌گرایانه جای خود را به سبک زندگی فردگرایانه داد. در نتیجه این روند معماری سنتی که کارکردهای مختلفی متناسب با دامداری و کشاورزی داشت جای خود را به معماری داد که تنها کارکرد آن روابط عاطفی و تربیت فرزند است. یاریگری‌های سنتی کمرنگ شدند و دستمزد وارد مناسبات کار در روستا شد. سلسله مراتب اجتماعی کمرنگ شدند و گونه‌های شخصیتی جدیدی مانند شورا، دهیار، یهورز و اعضای شورای حل اختلاف جای زمین‌داران و رمه‌داران را گرفتند. این تغییرات زندگی روستایی را به سمت زندگی شهری سوق داد و حاکی از «شهری شدن روستا» بود. مطالعات کاستلو (۲۰۰۹) در این راستا هستند.

نتیجه‌گیری

مهاجرت همواره تابعی از شرایط اقتصادی و اجتماعی است. مهاجرت کاکاوندی‌ها به شهرهای مجاور در دهه ۴۰ تا ۷۰ خورشیدی نتیجه دافعه روستایی مانند کمبود منابع (زمین و آب)، افزایش جمعیت و خشکسالی به همراه توسعه شهری و فرصت‌های گوناگون اقتصادی در آن بود. اما این وضعیت دیری نپایید و از اوایل دهه ۸۰ تنگناهای معیشتی زیست شهری

و بحران آلودگی فزونی گرفت. افزون بر این، برنامه‌های عمرانی دولت در روستا، مقرون به صرفه شدن کشاورزی، تغییر سبک زندگی، گرایش به آرامش زندگی روستایی و هزینه پایین معیشت بر جاذبه زندگی روستایی افزود. در چنین شرایطی بسیاری از مهاجران کاکاوندی به روستاهای خود بازگشتند. این بازگشت پیامدهای زیادی به همراه داشت که «شهری شدن روستا» و «بوروکراتیزه شدن مدیریت روستا» از مهم‌ترین آن‌ها هستند.

حامی مالی

این اثر حامی مالی نداشته است.

سهام نویسندگان در پژوهش

قلی پور و مرادخانی مفاهیم و طرح تحقیق را طراحی کردند. نوری داده‌ها را جمع آوری کرد. قلی پور و نوری داده‌ها را تحلیل و تفسیر کردند. قلی پور مقاله را نوشت. قلی پور و نوری در بحث و نتیجه‌گیری سهیم بودند.

تضاد منافع

نویسندگان اعلام می‌دارند که هیچ‌گونه تضاد منافی در مورد نویسندگی یا انتشار این مقاله ندارند.

تقدیر و تشکر

نویسندگان از همه کسانی که در انجام این پژوهش به ما یاری رساندند، به‌ویژه کسانی که کار ارزیابی کیفیت مقالات را انجام دادند، تشکر و قدردانی می‌نمایند.

منابع

- اعتماد، گیتی. (۱۳۷۷). مهاجرت در ایران در دهه‌های اخیر. شهرنشینی در ایران، تهران: آگاه.
- رستمعلی‌زاده، ولی‌الله و حسنی، قربان. (۱۳۹۵). مهاجرت‌های روستایی در ایران و پیامدهای آن بر جامعه روستایی. فصلنامه راهبرد اجتماعی فرهنگی، (۲۰)، ۵، ۲۱۵-۱۹۱.
- رضوانی، محمدرضا؛ طهماسبی، بهمن و جمشیدی، فاطمه. (۱۴۰۲). تحلیل فضایی-زمانی مهاجرت‌های معکوس (از شهر به روستا) در ایران. پژوهش‌های روستایی، ۱۴(۳)، ۴۳۲-۴۲۲.
- زارعی ایبانه، محمدحسین؛ سلمانی، محمد؛ قدیری معصوم، مجتبی؛ دربان آستانه، علیرضا و ترکاشوند، زهرا. (۱۴۰۳). نقش مهاجرت معکوس در توسعه اقتصادی (مورد مطالعه: روستاهای شهرستان نطنز). پژوهش‌های جغرافیایی انسانی، (۲)، ۲۵۵-۲۶۹.
- شایان، جمید؛ عرفانی، زینب و سجادی قیداری، حمدالله. (۱۴۰۰). تحلیل مقایسه‌ای مهاجرت معکوس (شهری-روستایی) ایران در مقیاس استانی. روستا و توسعه پایدار، (۳)، ۲، ۱۸-۱.
- علی‌بابایی، مجتبی. (۱۳۹۵). فرایند و الگوی مهاجرت معکوس و عوامل موثر بر آن (مطالعه موردی: دهستان حاجیلو). مجله پژوهش و برنامه‌ریزی روستایی، (۴)، ۵، ۹۱-۱۰۵.
- غلامی، شهرام و قلی‌پور، سیاوش. (۱۴۰۳). سامان سیاسی و زندگی کوچ‌نشینی در ایران: از برآمدن افشاریان تا برافتادن قاجارها. پژوهش‌های تاریخی، (۲)، ۱۶، ۲۰-۱.
- قلی‌پور، سیاوش. (۱۳۹۹). کوچ‌روی در زاگرس میانی. مطالعات جامعه‌شناختی، (۲۲)، ۲۸، ۱۸۳-۱۵۷.
- قلی‌پور، سیاوش و قلی‌پور، محسن. (۱۴۰۲). خانه و قلمرو در ایل کاکاوند. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- میرفلاح نصیری، نعمت‌الله؛ دل‌عظیمی فریده و صباغی، شهلا. (۱۳۹۵). آیا مهاجرت معکوس در کشور در حال تحقق است. دومانه تحلیل‌های پژوهشی آمار، (۴)، ۴، ۲۰-۱۴.
- هریس، کوان. (۱۳۹۸). انقلاب اجتماعی: سیاست و دولت رفاه در ایران. ترجمه محمدرضا فدایی، انتشارات شیرازه.

یعقوبی، جعفر، زبیدی، طاهره. (۱۳۹۷). بررسی انگیزه‌های مهاجرت معکوس و پیامدهای آن در روستاهای شهرستان ایجرود استان زنجان. فصلنامه پژوهش‌های روستایی، ۹(۲)، ۲۰۹-۱۹۶.

References

- Adwell, J. G. (2005). soci-economic factors associated with urban-rural migration in Nigeria: A case study of Oyo state Nigeria. *Journal of Humam ecology*, 17(1), 13-16.
- Alibabaiee, M., & Jom'epour, M. (2017). The Procces and Pattern of Return Migration and Factors Affecting it) Case Study: Hajilou Dehestan- Kabodarahang County). *Journal of Research and Rural Planning*, 5(4), 91-105. doi: 10.22067/jrrp.v5i4.52717, [In persian].
- Bogden, R., & Taylor, S. (1977). *Introduction to Qualitative Research Method*. New York: Wiley.
- Brewer, J. (2005). *Ethnography*. Open Univwesity Press.
- Chiswick, B. R., Miller, P. W. (2015). *Handbook of the Economics of International Migration*. Vol 1A, Elsevier: Oxford.
- Costello, L. (2009). Urban-rrral migration: housing availability and affordability. *Australian Geographer*, 40(2), 219-233.
- De Haas, H., Castels, S., & Miller, M. J. (2020). *The Age of Migration; international population movements in the modern world*. 6th edition. London: Red Globe Press.
- Etemad, G. (1998). *Immigration in Iran in recent decades*. Urbanization in Iran, Tehran: Aghah, [In persian].
- Fetterman, D. (2010). *Ethnography*. London: Sage.
- Gholami, S., & Gholipour, S. (2024). Political Order and Nomadic Life in Iran: From the Afsharid Period to the End of the Qajar Dynasty. *Historical Researches*, 16(2), 1-20. doi: 10.22108/jhr.2024.141736.2660. [In persian].
- Gholipoor, S. (2022). Nomadism in the Middle Zagros during the Qajar period. *Sociological Review*, 28(2), 157-183. doi: 10.22059/jsr.2022.88944
- Haas, H. D. (2021). Theory of migration: the aspirations-capabilities framework. *Comparative Migration Studies*, 9 (8), 2-35.
- Hammersly, M., & Atkinson, P. (2007). *Ethnography: Principle in Practice*. London: Tavistok.
- Harris, K. (2018). *Social Revolution: Politics and the Welfare State in Iran*. translated by Mohammad Reza Fadaei, Shiraz Publications. [In persian].
- Lucille, N., & Anita, Ch. (2023). the quest for life style: Reverence Family Migration among Hong Kong Returnce Parents. *International Migration Review*, 58 (91), 59-75.
- Mirfalah, N., Nematullah, D., Azimi, F., & Sabbaghi, Sh. (2015). Is reverse migration happening in the country. *Bimonthly Analytical Research Journal of Statistics*, 4(4), 14-20. [In persian].
- Qholipour, S., & Qholipour, M. (2023). *House and Territory in Il Kakavand*. Tehran: Tehran University Press. [In persian].
- Rezvani, M. R., Tahmasi, B., & Jamshidi, F. (2023). Spatial-Temporal Analysis of Reverse Migration (from Urban to Rural Areas) in Iran. *Journal of Rural Research*, 14(3), 422-443. doi: 10.22059/jrrr.2022.342289.1739. [In persian].
- Rostamalizadeh, V., & Hosseini, G. (2016). Rural Migration in Iran and Its Consequences on Rural Communities. *Socio-Cultural Strategy*, 5(3), 191-215. Dor:20.1001.1.22517081.1395.5.3.8.7. [In persian].
- Shayan, H., Erfani, Z., & sojasi ghidari, H. (2021). Comparative analysis of reverse migration (urban-rural)Iran on a provincial scale. *Village and Space Sustainable Development*, 2(3), 1-18. doi: 10.22077/vssd.2021.4791.1044. [In persian].
- Takahashi, Y., Kubta, H., Shigeto, S., Yoshida, T., & Yamagata, Y. (2021). Diverse value of urban to rural migration: A case study of Hokuta city. *journal of rural studies*, 87, 292-299.
- Yaghoubi, J., & zobeidi, T. (2018). Assessing Reverse Migration's Motivations and Consequences in Ijrud County, Zanjan Province. *Journal of Rural Research*, 9(2), 196-209. doi: 10.22059/jrrr.2018.229925.1118. [In persian].

Zarei Abyaneh, M. H., Salmani, M., Ghadiri Masoum, M., Darban Astane, A., & Torkashvand, Z. (2024). The Role of Reverse Migration in the Economic Development of Villages in Natanz City. *Human Geography Research*, 56(2), 255-269. doi: 10.22059/jhgr.2024.367579.1008645. [In persian].